

HERREGÅRDENES ELLEVTE OG TOLVTE TIME

Jesper Laursen: *Herregårdsjagt i Danmark*, Gad 2009, 454 s.

Jesper Laursen og Eva Schmidt: *Herremanden. En adelig families storhed og fald*, Gad 2013, 220 s.

John Erichsen og Ditlev Tamm: *Grever, baroner og husmænd – opgøret med de store danske godser 1919*, Gyldendal 2014, 346 s.

”Paa den Tid, da denne Historie foregaar, sang dens særegne Verden på det sidste Vers. Men den udfoldede i sin ellefte Time – saaledes som det ofte hænder i en Epokes ellefte Time – en overdaadig Blomstring, lige saa rig som den, der var vældet frem omkring den i dens første Storhedstid. Dansk Landbrug havde nylig lagt Driften om fra Agerbrug til Kvægavl, Velstand strømmede ind over Landet. Gamle Slotte blev prægtigt restaurerede, store kongelige Besøg forgyldte dem, der stod Glans fra dem ud over Landet.”¹ Ordene er Karen Blixens fra novellen ”Ib og Adelaide”, der udkom som led i hendes *Sidste fortællinger* 1957. Den tid, hun skriver om, er slutningen af 1800-tallet, og den ”særegne Verden” datidens herregårdskultur. Blixens udsagn rummer den dobbelte påstand, at denne kultur havde stået i fuldt flor endnu omkring 1900, men døde ikke længe efter.

Blixens billede stemmer ganske godt overens med meget af det, man kunne kalde den herregårdsvenlige litteratur, og som omfatter mere eller mindre dybe skildringer af herregårde, ofte med stor vægt på personal- og kulturhistorie. I storværket *Danske slotte og herregårdes* skildringer af flere hundrede danske herregårdes historie og bygninger kan man igen og igen læse om om- og nybygninger og et storslået liv i det sene 1800-tal, mens det 20. århundrede dels typisk behandles kort, dels ud over rent nøgterne oplysninger kommer til at handle enten om opløsning af slægtsgodser eller om, hvad der er bevaret af kulturgods fra tidligere tider.²

Vender man sig mod nyere populærkultur, ignorerer den ofte faldet. Forfattere som Ib Henrik Cavling eller film som *Baronessen fra Benzintanken* eller *Næsbygårds arving* lader på den ene side herregårdens verden leve videre med tjenestefolk og overflod, men demokratiserer den på den anden side ofte ved at lade

---

1 Her citeret efter: Karen Blixen: *Sidste Fortællinger*, 2, genud., København: Gyldendal 1972, s. 84.

2 Værket kom i tre udgaver. Her bygges på udgaverne fra 1940'erne og 1960'erne: Arthur G. Hassø (red.): *Danske Slotte og Herregaarde*, 4 bd., og Ny Samling, 3 bd, København: Hassing 1943-46; Aage Roussell (red.): *Danske slotte og herregårde*, 16 bd. plus tillæg, København:Hassing 1963-68.

personer med en opvækst blandt folket og helt moderne og "folkelige" kulturvarer arve herregårde. Omvendt har den seriøse faglitteratur længe haft svært ved at tage den angivelige kulturelle blomstring i tiden før Første Verdenskrig alvorligt. Mens arkitekturhistorikere tidligt kastede sig over renæssancens, barokkens og klassicismens herregårde og så dem som udtryk for noget af det bedste i hver deres tids kultur, blev historicismen længe betragtet som forloren eller i bedste fald som mindre vellykket restaurering og viet ringe interesse som kultur i egen ret. I den arkitekturhistoriske oversigt i *Danske Slotte og Herregaarde* fra 1945 fælder Jørgen B. Hartmann følgende dom: "Romantikken, med sin Forkærlighed for svundne Tiders Levevis og Byggeskik, skulle faa skæbnesvanger Indflydelse paa vor Herregaardsarkitektur i det 19. Aarh.s 2. Halvdel. De "'historiske Stilarter' sad nu til højborgs og lammede den naturlige Udvikling".³ Et modstykke til f.eks. Troels-Lunds interesse for det aristokratiske liv under renæssancen søgte man også længe forgæves, når det gjaldt tiden efter den første grundlov. Hvis datidens godsejere og deres kultur roses for noget, er det mest for bevaring af traditioner.⁴

På forskellig vis har det ændret sig over de sidste godt 30 år. 1980-82 udsendte Nationalmuseet ottebindsværket *Herregårdsliv*, der bygger på en erindringsindsamling.⁵ Den dækker alle herregårdsmiljøets forskellige grupper fra herskab over højere funktionærer til stuepiger og staldkarle og dækker dermed herregårdene som samfund. I nyere forskning er periodens herregårde dels viet større interesse, dels er fokus forskudt mod herregården som udtryk for aristokratisk kultur, ikke ulig tidligere generationers litteratur om renæssancen. Et eksempel på det var det, da vi for snart ti år siden lod det nystiftede "Dansk Center for Herregårdsforskning" lægge ud med at fokusere på perioden 1849-1919. Det blev skudt i gang med et seminar, som blev til bogen *Herregårdenes Indian Summer*. Det blev videre til et forskningsprojekt, der især har udmøntet sig i to ph.d.-afhandlinger, hvoraf Anne Grethe Sværkes er udgivet og Signe Steen Boeskovs afhandling under udgivelse.⁶ Uden for projektet, men i tilknytning til samme miljø, har vi Jens Wendel-Hansens ph.d.-afhandling om godsejerpoltikernes ideologi

3 Som eksempel: Jørgen B. Hartmann: "Dansk herregaardsarkitektur", Arthur G. Hassø (red.): *Danske Slotte og Herregaarde*, bd. 4, København: Hassing 1945, s. 635-42, citat s. 642. Hartmann vier kun perioden en halv siden, skønt den ved siden af renæssancen og klassicismen var den mest produktive byggeperiode for danske herregårde.

4 Se som eksempel: Louis Bobé: "Træk af dansk Herregaardsliv gennem Tiderne", Arthur G. Hassø (red.): *Danske Slotte og Herregaarde*, bd. 4, København: Hassing 1945, s. 643-54.

5 Ole Højrup (red.). *Herregårdsliv. Beretninger fra århundredskiftet*, 8 bd., København: Nationalmuseet 1980-82.

6 Anne Grethe Sværke: *Nybyggt af gammel Art. Nygotisk herregårdsarkitektur i Danmark 1830-1900*, Skippershoved og Dansk Center for Herregårdsforskning 2010; Signe Steen Boeskov: *Herregårdsherskab. Distinktioner og iscenesættelser i danske herregårdsmiljøer 1850-1920*, Ph.D.-afhandling, 2010.

og selvforståelse.⁷ Alle tre afhandlinger ser i princippet kulturen fra godsejernes egen side, hvad enten det handler om de huse, de byggede, det liv, de levede, eller de synspunkter, de forfægtede.⁸

Miljøet omkring Dansk Center for Herregårdsforskning har dog langt fra været alene om den interesse. Niels Clemmensen og Knud J.V. Jespersen har beskæftiget sig med adelens rolle og selvforståelse efter 1849.⁹ Historicismens arkitektur tages alvorligt i dag. Det mest monumentale eksempel, Mette Bligaards *Frederiksborgs genrejsning*, handler ganske vist om et kongeslot og ikke en herregård, men trækker videre tråde.¹⁰ Men der er adskillige andre større og mindre arbejder, og det gælder også andre sider af datidens herregårdskultur. Blandt dem skal tre her vies særlig opmærksomhed.

JAGTEN PÅ FORNEMHED

Den først udkomne er Jesper Laursens monumentale bog *Herregårdsjagt i Danmark*, der sammen med en artikel i tidsskriftet *Kulturstudier* blev forsvaret som disputats. Jeg havde selv fornøjelsen af at være førsteopponent og skal her prøve at give et indtryk af bogen og samtidig medtage et par pointer fra min opposition. Det er en vældig flot bog – smukt sat op i stort format, smukt indbundet, og med en overdådighed af usædvanlig velvalgte billeder, som på fineste vis supplerer og uddyber historien.

Jesper Laursens bog trækker herregårdsjagten tilbage til renæssancen, men tager først rigtig fat efter år 1800, og den absolutte hovedvægt ligger på de sidste årtier af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet. I den periode nåede jagterne efter forfatterens opfattelse et hidtil uset omfang og blev en central del af især aristokratiets kulturelle selvmanifestation. En lang række godser fik det, forfatteren kalder et ”organiseret jagtvæsen”. I sin mest udfoldede form omfattede det flere ansatte, der havde det som deres opgave at skaffe herskabet de bedst tænkelige jagtmuligheder ved bl.a. at opdrætte, fodre og på andre måder fremme det vildt, man ønskede, og ved at bekæmpe dyr som ræve og rovfugle, der konkurrerede med herskaberne om retten til at nedlægge de samme dyr. På mindre her-

7 Jens Wendel-Hansen: *De jordbundne – Danmarks godsejere og det konstitutionelle monarki 1835-1919*, Ph.D.afhandling, 2012.

8 Det bør dog siges, at der i det oprindelige projekt om herregårdens indian summer også indgik et mere økonomisk-historisk projekt, som dog ikke blev færdiggjort.

9 Blandt flere værker: Niels Clemmensen: ”Adel under Pres. Tysk eller dansk Sonderweg”, *Historisk Tidsskrift* 102:2, 2002, s. 451-67; samme: ”Intetsigende ræveskydende og l’hombre-spillende landjunkere – en komparativ undersøgelse af danske og preussiske godsejere i anden halvdel af 1800-tallet, 1066 – *Tidsskrift for Historisk Forskning*, nr. 1, 1997, s. 3-14; Knud J.V. Jespersen: ”Dristig skal sig Funken te, vil den vorden Lue”, Hans Christian Johansen, Mogens N. Pedersen og Jørgen Thomsen (red.): *Om Danmarks historie 1900-1920. Festskrift til Tage Kaarsted*, Odense: Odense Universitetsforlag 1988, s. 147-64.

10 Mette Bligaard: *Frederiksborgs genrejsning. Historicisme i teori og praksis*, I-II, København: Vandkunsten 2008.

regårde kunne der være tale om enkelt skytte eller endda en skovfoged, der havde skyttefunktionen som én af flere opgaver. Jagt blev drevet på flere slags vildt og på flere måder. Vigtig var ifølge forfatteren det, han kalder "selskabelig jagt", som omfatter jagt udøvet sammen af flere og ledsaget af selskabelighed i form af middage mv. En nyskabelse sidst i 1800-tallet var, at damerne deltog i jagternes selskabelige del, der dermed blev væsentlig fornemmere end før. Den selskabelige jagt udfoldede sig især i klapjagter, og her fik opdræt af fasaner stor betydning for at sikre, at der var rigeligt vildt til alle jægere.

Billedet er fascinerende. Det er tydeligt, at jagt blev taget særdeles alvorligt af mange af tidens godsejere, hvoraf i hvert fald nogle investerede store mængder af både tid og penge i det. Der er dog forskel. Holger Collet brugte over store dele af sit liv omkring hundrede dage om året på jagt og nåede at nedlægge 68.000 stykker vildt. Omvendt var lensgreve Frederik Moltke på Bregentved slet ikke jæger selv, men investerede ikke desto mindre mange penge i at kunne tilbyde sine standsfæller storslåede jagter. Andre var knap så ivrige.

Jesper Laursen understreger, at de storslåede klapjagter med efterfølgende middag var et nyt fænomen, skønt man yndede historiske referencer. Man kunne tilføje, at jagterne også inddrog tidens nye teknik. Jernbanen gjorde det langt lettere at samle gæster fra store dele af landet, fasanopdræt i stor stil er en slags rationelt landbrug, og de store fasanjagter var i øvrigt kun mulige, fordi det dobbeltløbede, bagladede haglgevær var opfundet få år før. Masseskyderiet af fasaner var således på flere måder barn af industrialisme og moderne landbrug, samtidig med, at det skulle fastholde adelens ældgamle jagttradition.

Bogen trækker på et overvældende rigt kildemateriale fra en lang række godser og godsejere, herunder personlige jagtjournaler, godsregnskaber og særlige regnskaber vedrørende jagtvæsen og nedlagt vildt, og meget, meget andet. Det empiriske grundlag er således fantastisk godt, mængden af analyserede temaer stort, og når man samtidig betænker, at det var et i akademisk sammenhæng stort set jomfrueligt revir, Jesper Laursen har jaget på, er bogen en bedrift og har virkelig givet os megen vigtig ny viden. Det er også den klare hovedbegrundelse for, at vi i bedømmelsesudvalget antog den som disputats.

Omvendt er den ikke født som disputats og mangler derfor bl.a. teori- og metodeafsnit. Man mærker, at forfatteren i det hele taget ikke er særligt glad for teorier og tolkninger og egentlig helst vil lade kilder og kendsgerninger tale selv. Man kan ikke desto mindre i høj grad tale om metoder. Der indgår netværksanalyser og forskellige statistiske analyser, og forfatteren forfølger en lang række gode spørgsmål som hvem, hvad, hvor, hvor meget, hvordan osv. Jeg vil dog især fremhæve, at bogen placerer sig komplekst og interessant mellem mikrohistorie og systematisk breddeanalyse. Den er mikrohistorie i og med, at den i høj grad er bygget op om et dybdestudie af én case – Frijsenborg. Men hvor megen nyere kulturhistorie bliver stående der, søger Jesper Laursen at kontekstualisere sit dybdestudie. Efter den mere end hundrede sider lange analyse af Frijsenborg følger

kortere, men stadig grundige, analyser af jagtforholdene på en række andre godser/godskomplekser, hvor vi kommer igennem de fleste af de temaer, der er i Frijsenborg-analysen. Men heller ikke her stopper det. I nogle tematiske kapitler ser vi dels nærmere på fire jagende godsejere, dels bliver visse spørgsmål undersøgt systematisk for op til 35 godser. Det gælder især omfanget og fordelingen af det nedlagte vildt over tid. Og endelig søger Jesper Laursen for alle danske godser at undersøge forskellige simple indikatorer på forekomsten af det, han kalder herskabsjagt. Denne forskningsstrategi repræsenterer en slags dobbelt, modstillet tragtmødel, hvor vi i den ene ende har den meget grundige analyse af den enkelte case og så gradvis vider tragten ud mht. antallet af cases, men snævrer den ind mht. analysens dybde og kompleksitet.

Grundlæggende har jeg stor respekt for den valgte metode. Det betyder, at vi kombinerer den mikrohistoriske analyses helhedsforståelse med såvel komparation som et vist mål af systematisk kortlægning. Her har komparationen ydermere en sådan dybde, at den også i høj grad er selvstændig forskning, og det hele bidrager til at sætte resultater ét sted fra i sammenhæng. Det er ikke det samme som at analysen er repræsentativ i statistisk forstand, for de valgte cases placerer sig højst ugenomsnitligt i feltet. Fem af de seks dybest studerede cases og to af de fire særligt studerede jægere placerer sig i herregårdens øverste statuslag af godt 30 grevskaber og baronier. Den sjette særligt studerede case finder vi i næste sociale og statusmæssige lag, der udgjordes af de ca. 35 stamhuse med ejere, som ikke også havde grevskaber og baronier. De øvrige ca. 75 adeligt ejede godser er repræsenteret ved én af de fire jægere, vi kommer tæt på, de over 200 borgerligt ejede godser bliver kun studeret nærmere gennem én jæger og to godser, der analyseres væsentlig kortere end de højadelige godser. Går vi til den statistiske analyse af nedlagt vildt, får vi samme billede. Der er tal fra 14 grevskaber og baronier, 9 stamhuse, ca. 6 andre adeligt ejede hovedgårde og 5 borgerligt ejede. Det er hhv. ca. halvdelen, en fjerdedel, knap en tiendedel og en fyrretyvendedel af disse grupper.

Der er ikke noget forkert i denne skæve fordeling, men den har konsekvenser for resultaterne, og det synes jeg ikke rigtigt, forfatteren har blik for. Vi får vældig god forståelse af fænomenet på dets højde – de største godser, de ivrigste jagtherrer og jægere. Til gengæld står forfatteren – og læseren – på et svagere fundament, når herregårdsjagten grænser skal kortlægges, beskrives og tolkes. Vi har ganske vist den enkle systematiske kortlægning af herskabsjagt på alle godser, men den er svær at se i kortene, da forfatteren ikke fremlægger kriterierne for sin registrering. I 1890'erne finder han hverken jagtvæsen på Steensgaard, Nedergaard, Fårevejle eller Hjortholm på Langeland, men han omtaler ikke desto mindre en selskabelig jagt på Hjortholm og nævner ejerne af de andre godser som medlemmer af et langelandsk jægermiljø, der gik på jagt hos hinanden. Det kunne tyde på, at der faktisk var selskabelige jagter flere steder, end han har indfanget. Når forfatteren kun finder få borgerlige godsejere i sine adelige jagtnetværk,

svækkes resultatet af, at de fleste af hans kilder er fra højadelige storgodser. Det er snarere adelige godser i andet og tredje adelige statuslag, som kunne tænkes at have haft jagtrelationer til borgerligt ejede – rent bortset fra, at disse kunne have deres egne netværk. Både spredte oplysninger i bogen og spredt materiale i øvrigt giver mig indtryk af, at jagtkulturen smittede af længere ned i systemet, end Lausen mener – men i stadig mere udtyndet form.

Det leder hen til spørgsmålet om disse jagters mening. Det fylder ikke så meget i bogen. Jesper Laursens stil er nøgtern, og man har en klar fornemmelse af, at han egentlig helst vil lade kilder og oplysninger tale selv. I sin korte omtale af eksisterende litteratur omtales et etnologisk værk som ”spekulativt”, og det er tydeligvis ingen ros. Sin egen tolkning giver Jesper Laursen først og fremmest i den supplerende artikel i *Kulturstudier*.¹¹ Med udgangspunkt i Thorstein Veblen og Roland Girtler lægger Jesper Laursen vægt på jagterne som iøjnefaldende forbrug og (i mindre grad) i øjnefaldende fritid, der igen skulle skabe distinktion. Mere konkret hedder det side 62, at han har *”den opfattelse, at landadelen ganske vist anvendte jagterne og andre statusmarkeringer som led i en generel manifestation af adelig suverænitet og eksklusivitet, men at bestræbelserne nok især var drevet af indbyrdes kappestrid og konkurrence om at opnå en højere grad af fornemhed, snarere end at det handlede om at distingvere sig i forhold til det fremvoksende industri- og handelsborgerskab.”*

Jeg tror ikke, at tolkningen mht. indbyrdes kappestrid i højaristokratiet er forkert, men jeg tror, at den er for snæver. Ud over denne i princippet ligeværdige kappestridsrelation mellem grever, demonstrerer Jesper Laursen for mig at se flere andre sociale relationer og distinktioner gennem jagten. Der er en hierarkisk relation, hvor de jagende godsejere var dominerende, mens ikke bare jagtpersonale, men også de mange klappere fra lokalbefolkningen indgik i underordnede roller. Her var jagten med til kulturelt at reproducere en slags feudal orden. Dernæst er der, hvad jeg vil kalde en skrå relation, som det ses tydeligt mellem lensgreven på Langeland og øens smågodsejere. Lensgreven deltog i jagter hos nabogodsejerne og indbød også dem, men disse ”nabojagter” var ikke så fine og storslåede som de ”excellencejagter” han afholdt for andre lensgrever og lignende. Smågodsejerne var dermed med i den aristokratiske jagtkulturs fællesskab, men mellem dem og greven var der snarere klar rangorden end kappestrid. Uanset hvor meget smågodserne gjorde sig umage, ville de ikke kunne måle sig med grevskabet.

Samtidig vil jeg hævde, at jagten også kan siges at have haft betydning for statuskampen med storborgerskabet og andre samfundsgrupper. Jesper Laursen citerer flere gange lensgreve Christian Ahlefeldt-Laurvig for, at jagten var en del af den ”luksus, som er nødvendig for at give standen eclat”. For ham var det altså

---

11 Jesper Laursen: ”Adelskultur og herregårdsjagt i tiden mellem Junigrundloven og Lensaf-løsningen”, *Kulturstudier*, 2:1, 2011, s. 58-90.

en standskamp og ikke (kun) en intern konkurrence. Adelen havde tidligere været et adeligt privilegium. Så længe det gjaldt, var det en adelig statusmarkering overhovedet at gå på jagt. Det var ikke længere tilfældet i det sene 1800-tal, hvor enhver selvejerbonde havde jagtret, og ikke få anskaffede sig en bøsse. Der skulle mere til for at hævde eksklusiviteten, og det er for mig at se en væsentlig del af forklaringen på, at jagterne blev så storslåede.

Derved udgrænsede man ikke bare bønder, men også tidens andre eliter. Hvor jagten internt i godsejerstanden på én gang markerede fællesskab og internt hierarki, markerede den mellem godsejere og industriborgerskab først og fremmest adskillelse. I en tid, hvor storborgerskabet var lige så rigt som godsejerne, dannede jagten en eksklusiv landligt-aristokratisk sfære, som borgerskabet stort set var udelukket fra. At byde ind til jagt krævede først og fremmest et jagtterræn af en vis størrelse og kvalitet. At deltage i jagten krævede desuden en række kompetencer – fra skydefærdighed over den rette eksklusivt-skødesløse påklædning til en bestemt måde at opføre sig på ved frokost og middag. Jagt var kort sagt én af de former for statusmarkering, hvor godsejerne havde de bedste vilkår for at hævde en ubetinget førsteplads.

Jeg har her argumenteret for, at Jesper Laursens teorier i virkeligheden kan bruges videre, end han selv gør. Jeg mener dog også, at der med fordel kan tilføjes flere. Laursens tolkning koncentrerer sig om opretholdelse af et jagtvæsen og afholdelse af selskabelige jagter, men hans materiale viser, at i hvert fald de mere engagerede jægere som Mogens Frijs eller Holger Collet også i stort omfang jagede alene eller med en enkelt jagtkammerat. For dem var det altså også meget vigtigt at jage og være jæger. Det rummer et stort element af passion eller tidsfordriv, men det var en passion, der gav kulturel mening i miljøet, fordi jagt var så vigtig. Her var der igen både fællesskab om at være jæger og konkurrence om at være den flittigste, dygtigste, "fineste" jæger – det sidste ikke mht. pragt men mht. at beherske alt det, jagten krævede. Og når netop jagt så ofte havde den rolle i gods-ejerkredse, vil jeg igen hævde, at det dels skyldes jagtens ældgamle rolle som adeligt privilegium, dels at den som en fysisk aktivitet med indbygget drab var egnet til at udtrykke og opdrage en herskerklasse.

Bogen *Herremanden. En adelig families storhed og fald*, som Jesper Laursen har skrevet sammen med Eva Schmidt, giver nye indblik i samme periodes adelskultur. Det sker med samme grundindstilling som jagtbogen, men ikke med samme dybde og bredde i stoffet. Også *Herremanden* er præget af ønsket om at forholde sig konkret til stoffet, og også i den er billederne en vigtig del af stoffet, som fremlægges. Bogen handler om Emil von Holstein-Rathlouw, der var besidder af stamhuset Rathlousdal ved Odder og en markant figur i det adelige selskab i årtierne omkring år 1900. Bogen fortæller om hans opvækst og senere familieliv og om herregårdslivet på Rathlousdal. Stor vægt ligger dog på nogle temmelig usædvanlige sider af hans liv. Han fik sig tidligt en lystjagt og var på lange togter, herunder til Middelhavet, hvor han og hans selskab under et længere ophold i Athen plejede

tæt omgang med den danskfødte Kong Georg og hans dronning Olga. Videre anskaffede han sig egen ø, Hesselø, som blev indrettet som en mellemting mellem sommerhus, jagtejendom og menageri for sjældne dyr.

Forfatterne skriver selv, at kildematerialet er for beskedent til en biografi. Blandt andet savner de stort set kilder fra hovedpersonen selv, og der mangler også godsregnskaber. I stedet søger de at stykke historien sammen af de kilder, de nu kan finde: en beretning fra en medrejsende på middelhavstogtet, erindringer og breve fra ansatte, nogle retssager og avisskriverier osv. Det rækker pænt langt. Der er meget godt stof og mange gode historier i bogen – og, som allerede sagt, gode billeder.

Som bogen om jagt giver denne fremstilling af lystjagt, togter og den private ø et nyt billede af en et medlem af den aristokratiske overklasse, der brugte mange kræfter og penge på aktiviteter, der i sædvanlig forståelse er ”unyttige”. Langt ad vejen er det fint, at forfatterne fortæller den på mange måder eksotiske og kulørte historie meget nøgternt og næsten køligt registrerende. Den empiristiske grundindstilling betyder omvendt, at man som læser står med en fantastisk historie, som ikke rigtigt placeres og forklares. I kapitlet om jagt sættes Emil von Holstein-Rathlou ind i den bredere sammenhæng i tidens godsejerkultur, men man savner, at det også sker med de andre spektakulære sider. Lystjagt og egen ø er i dag blandt de allermest markante former for statusforbrug for det internationale jetset, men så vidt jeg ved, var det temmelig usædvanligt for datidens godsejere. Hvordan skal det forstås? Var det en særlig spektakulær måde at hævde sig på – og virkede den i så fald? Eller siger det mere noget om Emil von Holstein-Rathlous personlighed?

Svar får vi ikke, da forfatterne er lige så forsigtige mht. en egentlig biografisk tolkning som med en samfundsmæssig, men jeg synes, at noget trækker i den sidste retning. Lystjagt og ø ledsages af en bemærkelsesværdig flytten rundt – mellem herregården, et hus ved Hou, en gård nord for København, bolig i København, Hesselø. Noget hang sammen med en skattestrid med det lokale sogneråd, men Emil von Holstein-Rathlou og hans kone Sofy, født Jerichau-Baumann og altså noget uortodokst datter af et kunstnerægtepar, endte i stigende grad i strid med næsten alt og alle. Mest markant er en voldsom strid med hans søskende og flere af parrets egne børn i hans senere år, som blandt andet omfattede flere retssager og avispolemikker. Retssager og avisindlæg blev ført og skrevet i hans navn, men modparterne hævdede, at Sofy var den reelle banner- og pennefører. Ægteparret Holstein-Rathlou tabte stort set alle sager med et brag, så i hvert fald med juridiske øjne havde de ikke ret i deres udfald mod andre familiemedlemmer. Det er fristende at se noget af forklaringen på alle disse forhold i træk i hovedpersonernes personlighed, og under alle omstændigheder er det interessant, i hvor høj grad også sådanne sager kan siges at være ganske vist uønskede, men dog forekommende, dele af tidens aristokratiske kultur og i hvilket omfang, de var usædvanlige og satte parret uden for det gode selskab.

Stridighederne indvarsler det, forfatterne kalder familiens fald. Bogen berører kort den videre udvikling. Som andre stamhuse blev Rathlousdal berørt af lensafløsningen, men overlevede dog i første omgang. Den endelige afslutning kom først efter den næste generation, da Emil von Holstein-Rathlous ældste søn i sit testamente tilsidesatte *sin* ældste søn til fordel for sin anden kone og hendes børn. Så blev værdierne splittet så meget, at godset måtte sælges. Også her viger forfatterne bort fra tolkninger, bortset fra, at de citerer Gustav Wiedes ord om en skidt slægt, der har levet for længe. Det trækker på en teleologisk forfaldstanke, som jeg troede, at vi var kommet ud over. I stedet synes jeg, at vi ser en blanding af en personlig forklaring og en strukturel, der bl.a. hænger sammen med lensafløsningen, som ganske vist ikke *umiddelbart* førte til slægtsgodsets fald, men som fjernede beskyttelsen mod udygtige ejere og arvedelinger.

Det er relevant, når vi vender os med den tredje bog i min lille stak. Handler Jesper Laursens bøger mest om herregårdenes ellefte time, tager John Erichsen og Ditlev Tamms bog *Grever, baroner og husmænd. Opgøret med de store danske godser 1919* fat på den tolvte. Lensafløsningen af 1919 betød, at grevskaber, baronier, stamhuse og fideikommissgodser – under ét kaldet majorater – blev ophævet og ”overgik til fri ejendom”, men samtidig måtte afstå jord, værdier og kunstgenstande. Det er en begivenhed, der i socialdemokratisk og radikal forståelse omsider gjorde op med en doven adelsklasses uretmæssige usurpation af samfundsværdier, og som i herregårdsvenlig litteratur omvendt er skildret som det store overgreb, der med ét slag og ganske uretfærdigt lod kultur og anstændighed gå under.¹² Først nu får den en grundigere behandling.

Bogens første hovedkapitel følger majoraternes tilblivelse. Fremstillingen giver et pænt overblik over majoratsinstitutionens baggrund og de mange oprettelser, men bringer ikke noget nyt og er heller ingen dyb analyse af fænomenet. Kapitlerne to til fem udgør bogens ene hoveddel og handler om den politiske, juridiske og administrative side af lensafløsningen. Forfatterne hæfter i princippet solidarisk for bogen, men mon ikke vi skal se retshistorikeren Ditlev Tamms hånd bag disse kapitler? Andet kapitel med den noget misvisende titel ”Faldet” tager udgangspunkt i junigrundlovens forbud mod at oprette nye majorater og dens løfteparagraf om, at de bestående skulle ophæves, og analyserer de bestræbelser, der blev gjort på at indfri løfteparagraffen, kulminerende med A.F. Kriegers forslag til en lensafløsning fra 1870 og 1871. Kriegers forslag var grundlæggende liberalt, men faldt, da konservative majoratsbesiddere ikke ville ændre noget som helst, og Venstre omvendt krævede en tvungen fæsteafløsning som del af pakken. Resultatet blev, at majoraterne fik lov til at leve næsten et halvt århundrede mere. Til gengæld var det andre kræfter og principper, der da bar reformen igennem. Det udfoldes i bogens tredje kapitel ”Loven”, der følger vejen fra system-

---

¹² Se herom i Erichsen og Tamm, s. 322-23.

skiftet i 1901 til vedtagelse af loven om lensafløsning i Rigsdagen 1919. Det blev de radikale og særlig C.Th. Zahle, der fik den endelige indflydelse, og der argumenteres overbevisende for, at et oprindeligt liberalt projekt om at ophæve bundne ejerforhold gradvis blev overtaget af et georgistisk projekt om at skaffe jord til husmænd på jordrentevilkår.

I fjerde kapitel "Retten" følger vi detaljeret de retssager, en kreds af majoratsbesiddere og arvinger, såkaldte successorer, anlagde mod staten. Sagen kom først for Landsretten, der gav sagsøgerne medhold med alle tre dommerstemmer, og siden for Højesteret, hvor staten vandt med otte stemmer mod fire. Vi får en meget grundig gennemgang af advokaternes procedure og dommernes votering. I femte kapitel "Lensnævnet" følges så den videre administrative gennemførelse af lensafløsningen, herunder et par mindre retssager om principper for værdisætning af bl.a. den jord, godserne skulle afgive. Samlet giver kapitlerne to til fem en fin indsigt i lensafløsningens politiske, juridiske og administrative historie.

Bogens to sidste kapitler tager fat på to bestemte sider af lensafløsningens praktiske følger. Sjette kapitel "Jorden" handler om godsernes afgivelse af jord og udstykningen til husmandsbrug. Det er suverænt den side af lensafløsningen, der i forvejen var bedst behandlet både generelt og i flere case-studier, og det berettiger, at kapitlet er ret kort. Til gengæld kunne det godt have været mere præcist. Der er flere løse formuleringer omkring husmandskolonierne og flere fejl i skiltringen af husmandsbrugenes arkitektur – som i øvrigt ikke rigtigt kommer sagen ved.

Væsentlig dybere er det sidste kapitel "Skattejagten" om godsernes afgivelse af kunstgenstande til museerne, og her er John Erichsen formodentlig hovedforfatter. Her skildres ganske grundigt, hvordan museumsinspektør Otto Andrup var i en højst kompliceret dobbeltrolle, hvor han på den ene side skulle vurdere de kunstgenstande og samlinger, der skulle betales afgift af, på den anden side forhandle om, at bestemte stykker overgik til museerne. Han er siden lagt for had i godsejerkredse, men bogen påviser, at han langt ad vejen var vellidt på godserne og generelt synes at have søgt et kompromis, hvor afgivelse af enkelte stykker kunne føre til en moderat vurdering af resten. Sammen med de politisk-retshistoriske kapitler er denne analyse bogens store fortjeneste, og dette spørgsmål, der ofte er drøftet, men aldrig tidligere undersøgt, er nu velbelyst.

Bogen har bragt os væsentligt videre med hensyn til at forstå lensafløsningens forhistorie og gennemførelse, men vi er ikke blevet afgørende klogere på, hvor meget den betød for den gamle herregårdsverdens fald. Her rækker det ikke langt, at forfatterne søger at opremse de godser, der i de efterfølgende årtier gik ud af slægtseje. Jeg kunne godt tænke mig, at man en gang i en casestudie mere konkret så på, hvad lensafløsningen betød for et majorat. Hvad var der af værdier før, hvordan blev de værdisat, hvad blev der afgivet, og hvad var der egentlig tilbage? Det besvares kun på et meget generelt niveau med opgørelser over majoraternes samlede værdi og dennes fordeling mellem staten, besidderne og suc-

cessorerne. At gå videre med det kræver arkivadgang, men jeg tror, at man i flere tilfælde kan komme langt med det, der allerede er gjort tilgængeligt.

Lensafløsningen var et specifikt dansk fænomen, men indgår i en bølge af omvæltninger, der ramte det aristokratiske Europa i kølvandet på Første Verdenskrig. Vel var der de færreste steder tale om en så total undergang som i Rusland, men faktisk kom adel og godser til at mærke kolde politiske vinde mange steder og på mange måder. En del lande oplevede direkte jordreformer, der tog jord fra godserne og overførte det til bønder og husmænd, som det var tilfældet med den danske lensafløsning. I Storbritannien var der ikke direkte jordreform, men her trak arveafgifter og anden skat i samme retning. Effekten kom ikke så brat, men var der i høj grad.¹³ Erichsen og Tamm har taget et tilløb til en international sammenligning af den danske lensafløsning med et bilag over forholdene i andre lande. Men ud over at være ujævnt og meget specifikt begrænset til spørgsmålet om ophævelse af fideikommissarisk bundne godser, ligger bilaget som en båndlagt kapital sidst i bogen, der ikke rigtigt er investeret aktivt i hovedfremstillingen. Hvordan skal vi rettelig bedømme den danske udvikling. Er den tidlig eller sen, hård eller mild, og hvorfor? Her bør i hvert fald én pointe påpeges. Det kan godt være, at lensafløsningen var vigtig for den aristokratiske verden i Danmark, men i den store samfundssammenhæng var den marginal. Majoraterne omfattede i 1919 under 5% af landets jord, og den afståede del omfattede under 1%. Forklaringen er, at langt det meste af landets jord allerede forinden var blevet bondeselveje.

Som de andre bøger i denne bunke er Erichsens og Tamms bog henvendt til et bredt publikum. Det er en smuk og rigt udstyret bog, om end billedmaterialet ikke i helt samme grad løfter og supplerer fremstillingen som i de to andre bøger. Fremstillingen er helt overvejende narrativ og konkret og flyder generelt godt, men de juridiske diskussioner og listerne over kunstværker virker nok ikke helt så billeddannende og nærværende på de fleste læsere som de personlige historier og konkrete jagtskildringer i de andre bøger. Samtidig har bogen ind imellem en tendens til at blive noget opremsende. Derimod er der grund til at rose flere gode bilag over de majorater, lensafløsningen berørte.

AFSLUTNING

Bøgerne *Herregårdsjagt* og *Herremanden* beskriver grundigt en kultur, der investerede meget store kræfter – økonomiske, personlige, kulturelle – i udfoldelser, der er temmelig eksotiske og ekstravagante sammenlignet med de fleste læsers tilværelse. Det skildres tilstræbt nøgternt, uden værdidomme og også kun i begrænset omfang tolkende. I jagtbogen får vi også at vide, hvad det hele kostede, og

---

13 Paul Brassley: "Land reform and reallocation in interwar Europe", Rosa Congost and Rui Santos (red.): *Contexts of Property in Europe. The Social Embeddedness of Property Rights in Land in Historical Perspective*, Brepols, Tournhout 2010, s. 145-64; David Cannadine: *The Decline and Fall of the British Aristocracy*, Yale University Press 1999.

vi får modhistorier fra krybskytters og ornitologers side. Læseren kan altså selv bestemme, om dette er blomstring eller dekadence. Ikke desto mindre tenderer en så indgående og indlevende skildring som denne nok imod at vække en sympati, selv når skildringen i princippet er neutral, og det understøttes af de smukke billeder. Skønt Jesper Laursen, i det ene tilfælde sammen med Eva Schmidt, hverken er ensidigt pro-aristokratisk eller specielt lyrisk, må disse bøger alligevel siges at placere sig i en strøm, der tager herregårdskulturen op til Første Verdenskrig alvorligt og er fascineret af den.

Samme kulturs fald spøger i bøgerne. Det gælder mindst i jagtbogen, der simpelt hen slutter før lens afløsningen. Det nævnes meget kort, at det store jagtvæsen derefter enten forsvandt eller gik tilbage. De få steder, hvor bogens statistikker rækker frem efter 1920, ser det dog ikke ud til, at der var tale om et meget pludseligt fald, men snarere en langsommere nedtrapning. I *Herremanden* bruger vi en del sider på en families indre opløsning, mens den videre udvikling skildres ret kort. Forfatterne henter en trope om indre forfald fra Wied, men det er uklart, om det blot er møntet på den enkelte slægt. Erichsen og Tamm vender sig derimod mod den udefra kommende omvæltning, som herregårdsvenlig litteratur traditionelt har givet skylden for tilbagegangen. Hvor stor effekt, den egentlig havde, udfolder de ikke, men de omtaler dog flere gange lens afløsningen som hård.

Tilbage står, at den nye række af skildringer af herregårdenes ellefte time og bevidstheden om, at det var en sådan, i grunden efterlader et stort hul: en reel analyse af den tolvte time ud over den begivenhed i 1919, som nok indvarslede den på dansk grund, men i sig selv ikke var mere end dens første minutter.

CARSTEN PORSKROG RASMUSSEN
 OVERINSPEKTØR, DR. PHIL.
 SØNDERBORG SLOT
 CPR@MUSEUM-SONDERJYLLAND.DK